

Albin Škrinjar

VELIKA ZAPOVIJED LJUBAVI
PREMA BOGU I BLIŽNJEMU

Znameniti i plodni bibličar Ceslas Spicq OP, kao profesor u Fribourgu u Švicarskoj, izdao je od 1958. do 1959. tri opsežna sveska o agapi (ljubavi) u Novom zavjetu.* Pišući te knjige, smatrao je da piše svoje životno djelo. Zaista ljepše teme za svoje životno djelo nije mogao izabrati. Za svoj predmet mogao se oduševiti čitajući sv. Pavla i sv. Ivana. S kolikim zanosom njih dvojica pišu o ljubavi. Ivan je u svojoj prvoj poslanici Boga dvaput definirao kao ljubav i popeo se time na vrhunac svoje teologije i teologije uopće. U istoj poslanici divan je odsjek 4, 7—18, osobito 16. redak: »Bog je ljubav, i tko ostaje u ljubavi, u Bogu ostaje, i Bog u njemu.« Odsjek se može nazvati hvalospjevom ljubavi, premda je Pavlov hvalospjev ljubavi poznatiji (1 Kor 13). Početak govori o ljubavi općenito da bi brzo i spontano prešao na ljubav prema bližnjemu. Završetak opet govori o ljubavi prema Bogu i bližnjemu zajedno. »A sada: ostaju vjera, ufanje i ljubav — to troje — ali najveća je među njima ljubav« (r. 13). Dirljivo ganuće i zanos osjećamo u drugoj pjesmi (Rim 8, 33—39), a njezin je zaključak da nas baš ništa ne može rastaviti »od ljubavi Božje u Kristu Isusu Gospodinu našem«. U svim protivštinama mi »nadmoćno pobjeđujemo po onome koji nas je uzljubio« (r. 37).

Pavlovi i Ivanovi prethodnici bili su starozavjetni proroci, osobito Hošea, Jeremija i Ezekiel. Oni gotovo strastveno govore o Božjoj lju-

* C. SPICQ, *Agape dans le Nouveau Testament* I—III, Paris 1958—1959.

bavi prema izabranom narodu kao zaručnici Jahvinoj. Drukčije stoji u Pnz: ne ljube se Bog i narod kao zaručnik i zaručnica, nego kao otac i sin. Bog ljubi svoj narod, i to nježno. Bog je svoj narod »obujmio, gajio ga i čuvao kao zjenicu oka svoga. Poput orla što bdi nad gnijezdom, nad svojim orlicima lebdeći, tako on krila širi, uzima ga, pa ga na svojim nosi perima« (32, 10 si.). Bog hoće da mu narod uzvratí ljubav, bez ograničenja: »Ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom« (Pnz 6, 5). Sveti pisac neumorno ponavlja kako moramo Boga ljubiti i tražiti svim srcem svojim i svom dušom svojom.

Deuteronomističko urgiranje ljubavi prema Bogu snažno odjekuje u evanđeoskom tekstu u kojem se izričito citira Pnz 6, 5 iz rasprave Isusove sa zakonoznancem o velikoj zapovijedi Božjoj. Ta evanđeoska perikopa bit će glavni predmet ovoga članka (Mt 22, 34—40; Mk 12, 28—34; Lk 10, 25—28). Ali da najprije odgovorimo na neka pitanja!

Isusov općeniti stav prema ljubavi koju dugujemo Bogu

Poznati židovski pisac C. G. Montefiore svjesno ističe da je Isus samo jednom nešto rekao o našoj ljubavi prema Bogu, dok su stari rabini svaki čas to spominjali, kao da su bili opijeni Bogom. Zbog toga je rabine veličao i A. Marmorstein.[^] Budimo oprezni! Nije važno koliko puta netko izričito nešto navodi, već je mnogo važnije koliko je toga zapravo pun. Kad je Isus noći probdío u molitvi (usp. Lk 6, 12), bio je jamačno pun Boga. Ako je »liberalna« protestantska škola (H. J. Holtzmann, A. V. Harnack i dr.) pogodila da je srž Isusove nauke bio Bog kao naš otac, naši su odnosi prema njemu jamačno odnosi ljubavi. Kako je nježna bila Isusova ljubav prema Ocu, to se vidi iz njegova zaziva *Abba*, što može—mo hrvatski prevesti kao dječji naziv »tatica«. G. Kittel veli u svom rječniku da je Isus tim nazivom istaknuo nešto novo, G. Schrenk kaže da je *abba* temeljna riječ Isusove objave i ispovijesti njegove zajednice.['] Drevni crkveni spis *Upute apostolske* nema ništa važnije čime bi počeo svoju pouku od evanđeoskog teksta o ljubavi što ga mi želimo protumačiti (1, 2). I Isus je, kao Židov, recitirajući molitvu *Šema*, recitirao zakon ljubavi prema Bogu i bližnjemu s deuteronomističkom emfazmom koju je on još potencirao dajući, kako ćemo vidjeti, zakonu ljubavi mnogo puniji smisao. Nije važno što ga je izričito naveo samo jednom, jer je svim svojim djelovanjem i naučavanjem pokazao kako je on pun ljubavi prema

[^] C. G. MONTEFIORE, *Rabbinic Literature and Gospel Teachings*, New York 1970, 313. O A. Marmorsteinu usp. J. BONSIRVEN, *Le judaïsme palestinien au temps de Jésus-Christ* I, Paris 1935, 112, b. 3.

^s G. KITTEL, *ThWbNT* I, 6; G. SCHRENTC, *ib.* V, 985.

Ocu, puniji no što su mogli biti njegovi učenici, budući da je Bog njemu bio otac na poseban način, intimniji i transcendentni. To mi doznajemo ne samo od Ivana, nego i od Sinoptika.

Zakon ljubavi i vjera u jednoga pravoga Boga

Svaki je Židov morao dvaput dnevno recitirati zakon o ljubavi molitvom *Šema*, morao ga je nositi zabilježena na sebi, morao ga je napisati na vrata svoga stana, o njemu govori-iti svaki čas. Uzeto je to iz Pnz 6, 4—9. Tu se sa zakonom o ljubavi spaja vjera u jednoga pravoga Boga. Prema sv. Marku 12, 29 si., vjeru i ljubav spojio je i Isus, potvrdio zakonoznanac njegov sugovornik, spajajući isto tako. Samo u vjeri u pravoga Boga može gorjeti plamen ljubavi prema Bogu. Nemoguće je to u onima koji u Boga ne vjeruju. Nemoguće je i u onima koji samo vjeruju u neko najviše biće, neodređeno, ne znajući postoji li kakav odnos između njih i tog bića.* Kako ljubiti ono što se slabo poznaje, ono u što se kolebljivo vjeruje? Autor knjige Pnz ponovno i usrdno spaja vjeru u osobnog Boga i ljubav. Sretan je što mu se ne samo dopušta ljubiti Boga, već mu se to i zapovijeda.

To je objavljeno u Pnz, a i drugdje u SZ. Kaže se kadikad da je SZ bio zavjet straha Božjega, a NZ zavjet ljubavi Božje. Čita se koji put da zakon ljubavi jest, doduše, objavljen u SZ, ali da u SZ ne dominira. Dominira nedvojbeno u pojedinim knjigama makar je ljubav bila izražena drukčije, npr. kao milosrđe, kao odanost, kao traženje Boga, kao odgovor na njegova dobročinstva. Od atributa Božjih najviše se u SZ slavi Božje milosrđe, a time zacijelo i ljubav koja postaje upravo nježna u Pnz, u proroka, npr. u Hoš 11, 1—11. Tu Bog pripovijeda kako je on svoj narod kao dijete učio hodati, kako se nad njim saginjao, hranio ga. Što se tiče milosrđa, dirljiv je Ps 103, te Ps 136 u kojem se svaki stih završava riječima »vječna je ljubav njegova«.

Ne smeta što se u SZ, osobito upravo u Pnz, naš odnos prema Bogu označuje Idejom straha. Ali ideje ljubavi i straha nisu u Pnz dispartne ideje. Vidi se samo to kako se na starom Istoku očev autoritet cijenio s nužnim pokoravanjem djece, a da se ljubav nije zaboravila. J. Haspecker, razmatrajući strah Božji u Sirahovoj knjizi, razabrao je u ideji straha Božjega i ove elemente: potpuno predanje srca Bogu, pouzdanje u Boga, ljubav prema Bogu, ponizno predanje u volju Božju.' Isto nalazimo u Pnz. Da Boga moramo tražiti i ljubiti svim srcem i svom dušom, to sveti pl-

* Usp. W. BERNET, *Gebet*, Stuttgart-Berlin 1970, 87-121.

« J. HASPECKER, *Gottesfurcht bei Jesus Sirach*, u *Analecta biblica* 30 (1967) 209 si. 232 si. 281 si. 513 si.

sac stalno ponavlja." Tako i o strahu Božjem.^ Autor strah Božji povezuje s pokoravanjem zapovijedima, dakle s Božjim autoritetom. Ipak je uočljivo to što ne kaže da se moramo bojati Boga svim srcem i svom dušom.

N. Lohfink pretjeruje što se tiče straha Božjeg tvrdeći da je izraz u Pnz presudan i da je strah Božji stalan lajtmotiv. On s drugima pronalazi izvor ideje i izražavanja u političkom životu staroga Istoka. Zanima ga ugovor velikog kralja s kraljem, njegovim vazalom, do tančina ga zanima čitava terminologija tog ugovora. Misli da je ta terminologija utjecala na terminologiju sklapanja saveza Jahvina s izabranim narodom.^ Ali ja se pitam kako su ti ugovori mogli tako potanko biti poznati autoru knjige Pnz. Svakako, on Jahvinu ljubav prema narodu opisuje tako da ja jedva vidim nešto slično u onim starim dokumentima. Razlike između njih i izražavanja u Pnz nedvojbeno su očevidnije od sličnosti. Uostalom, ja sam o tome pisao već drugdje. Neću to ovdje ponavljati.^ U starim religijama prevladavao je strah pred božanstvom. Prava religija, objavljena religija, toliko govori o ljubavi Božjoj da s punim pravom zahtijeva od nas najviši stupanj ljubavi prema Bogu, koji nas može osposobiti za toliku ljubav. Biblija ima još jedan izvanredno lijep tekst o ljubavi Božjoj prema nama: »Jer ti ljubiš sva bića, i ne mrziš ni jedno •koje si stvorio. Jer da si štogod mrzio, ne bi ga ni stvorio... Ali ti šteditiš sve jer sve je tvoje. Gospodaru, ljubitelju života« (Mudar 11, 24—26). Hagiograf nije morao te misli crpsti iz aleksandrijskog helenizma. Našao ih je u biblijskoj prapovijesti ljudskog roda, u biblijskoj nauci o stvaranju čovjeka.

Kako moramo ljubiti Boga prema Pnz 6, 5?

Da je naša ljubav prema Bogu prvo i glavno u našem čudorednom i duhovnom životu, to je sigurno izraženo u Pnz 6, 5. Traži se od nas ne samo nekakva ljubav, već ljubav intimna, nadasve jaka. Sveti pisac u tome nimalo ne popušta. Boga moramo ljubiti svim *srcem* svojim. Tim izrazom ne izražava se nešto emocionalno, osjećajno, kako bismo shvaćali prema hrvatskom značenju riječi srce. Nama je srce sijelo osjećajnog života, Hebrejima je bilo sijelo čitave čudorednosti, svih čina naše volje i razuma. U Pnz dalje čitamo da nam je ljubiti Boga svom svojom *dušom*. Opet razlika između našeg razumijevanja duše i hebrejskoga (*nefes*). Hebrejskim *nefes* izražavao se naš životni dah, princip života, život, na-

• Pnz 4, 29; 6, 5; 10, 12; 11, 13; 13, 4; 26, 16; 30, 2.6.10.

^ Pnz 4, 10; 5, 29; 6, 2.13.24; 8, 6; 10, 12.20; 14, 23 itd.

« N. LOHFINK, *Das Hauptgebot im Alten Testament*, u *GuL* 1963, 271—281.

» A. SKRINJAR, *Petoknjižje i Rani proroci* (ciki.), Zagreb 1978, 25. Sada se profana saveznička ljubav kao izvor Bibliji malo ili jedva citira: *ThWbAT* 1, 107 si. 125.

gonska težnja da živimo. *Nefeš* označuje naš fizički život. Na to je bar mislio Isus, kad je rekao, citirajući Pnz 6, 5, da je naša dužnost ljubiti Boga svom dušom tako da budemo spremni život svoj položiti kao mučenici za Boga.*" J. B. Stern ide možda ipak predaleko misleći da *nefeš* u našem tekstu stoji jednostavno za život, tako da bi *ljubiti svim srcem i svom dušom* značilo ljubiti svim fizičkim i mentalnim sposobnostima.*

Još neki treći način ljubavi prema Bogu nalaže nam se u Pnz; da ga, naime, ljubimo *svom snagom svojom*. Taj treći izraz traži od nas da sve svoje sposobnosti angažiramo za Boga. Židovi su vjerojatno u riječi *snaga* razumijevali i sva sredstva koja su čovjeku na raspolaganju, i njegov imetak (R. Pesch, o. c. 240). Sinoptici imaju još *svim umom svojim*, čega nema u Pnz 6, 5. Dodatkom se ističe ono što je razumno u ljubavi, a sadržano već u hebrejskoj riječi za *srce*. Glavna je ipak volja. Rimljani su osudili Židova R. Akibu na strašnu smrt. Željeznim su mu »grebalima« kitali meso s tijela. Tada on junački ohrabri svoju volju riječima: »Čitav sam život svoj svaki dan recitirao Zakon kako moram ljubiti Boga. Sad mi se pruža prilika za to. Kako da je ne prihvatim?« (Billbeck I, 177). Mnogi su naši mučenici hrabрили volju za mučeništvo, čeznuli za njim.

Sinoptički dodatak o ljubavi prema bližnjemu

U svih Sinoptika zapovijedi o ljubavi prema Bogu dodaje se zapovjed o ljubavi prema bližnjemu. Uzeta je iz Zakona, ali ne iz Pnz, nego Iz Lev 19, 18. Spajanje dviju ljubavi vrlo je važno. Tako se bližnji kao predmet naše ljubavi diže visoko, približuje se Bogu. A da li ih je bas Isus tako divno spojio? Da su Židovi u tome pretekli Isusa, neki naslućuju Iz toga što ih već pismoznanc tako spaja (Mk i Lk). Nesigurno. Isto su tako nesigurni citati iz *Test. XII Patr. {Iss. 5, 2; 7, 6; Ben. 3, 4 si.}*, jer je apokrif pun kršćanskih Interpolacija, dapače, to nije židovski apokrif, već možda kršćanski. Citat Iz Piona Al. (*Spec. II, 63*) može biti helenističan. Židovskog porijekla bilo bi spajanje dviju ljubavi, prema nekima, čak u kršćanskom spisu *Upute apostolske 1, 2*. Sada, doduše, u tom spisu i kršćanski autori dopuštaju neki židovski izvor.*^ Ali navedene se riječi mogu bez teškoće smatrati kršćanskima. Osporavanje originalnosti Isusova spajanja dviju ljubavi ostaje, prema tome, vrlo problematično i nesigurno. Možemo ipak dodati još jedan pokušaj. Oko g. 300 pr. Kr. živio je član Velike sinagoge Simon Pravednik. Imamo od njega ovu Izreku, nejasnu: »Troje je na čemu počiva svijet: na Zakonu, na službi Božjoj i na očit-

1» R. PESCH, *Das Markusevangelium II*, Herder 1977, 240.

" J. B. STERN, *Jesus' Citation of Dt 6, 5 and Lv 19, 18 in Jewish Tradition*, u *CBQ* 1966, 312.

12 W. RORDORF et A. TUILIER, *La Doctrine des douze apôtres*, u *SC* 248 (1978) 23.28, b. 3.31.33.

van ju ljubavi« (*Abot* 1, 2). Ali kakva je to paralela Isusovoj jezgrovitoj, zbijenoj i jasnoj izreci? A. J. Fultgren: »otvoreno pitanje« (*CBQ* 1974, 374).

»Zlatno pravilo« o ljubavi prema bližnjemu

Što znači ono ljubiti svoga bližnjega *kao samoga sebe*, možemo naučiti iz tzv. zlatnog pravila, poznatog mnogim narodima kulturnoga starog svijeta. U SZ izraženo je to ovako: »Ne čini nikomu ono što bi tebi samom bilo mrsko« (*Tob* 4,15). Isto je izrazio i Hillel, znameniti židovski učitelj Zakona iz 1. stoljeća pr. Kr. Došao je k njemu neki poganin i ponudio se da će postati Židov ako mu Hillel razloži svoj Zakon za kratko vrijeme dok on pred njim bude stajao na jednoj nozi. Hillel mu odvrati: »Što nećeš da se tebi učini, nemoj ti činiti svojem bližnjemu« — to je sav Zakon, sve je drugo tumačenje (*Billerbeck* I, 459 si.). Kaže se obično da se Isus diže nad židovsko citiranje zlatnog pravila, jer ga on citira pozitivno: »I kako želite da drugi vama čine, tako činite i vi njima« (*Lk* 6, 31; usp. *Mt* 7, 12). Koliko je nama poznato, Židovi, kao Hillel, citirali su ga u negativnom obliku.

Činiti bližnjemu dobro očito je savršenije nego ne činiti mu zlo. Isusovu superiornost smanjuju oni koji misle da se pravilo, I kad se izražava negativno, ima na pameti i negativno i pozitivno. Tako je valjda u *Uputama apostolskim*: »Što god želiš da se tebi ne čini, nemoj ni ti drugomu činiti« (1, 2). Smanjuju je i oni koji kažu da je pravilo, izraženo negativno, opsežnije. Doduše, ne činiti zlo bližnjemu shvaća se apsolutno: nikakvo zlo. Ne tako pozitivno: činiti dobro. U kojoj mjeri? Više-manje prema mogućnostima. Ipak je svima nesimpatičan čovjek koji ni u koga ne dira, ali mu i ne daje ništa. U paraboli o milosrdnom Samaritancu tog čovjeka hvale zato što je učinio dobro opljačkanom i ranjenom Židovu. Nisu nam nikako mili svećenik i levit koji mu nisu pomogli ni u čemu, premda inače nisu u njega dirali. Isusovo zlatno pravilo traži od nas da onome koji je u nevolji pomognemo koliko više možemo. Poznata je ipak Židovska izreka kojom se zlatno pravilo formulira I negativno I pozitivno, u pismu Ps. — Arstelnu (270). Izrekao ju je član židovskog izaslanstva Iz Jeruzalema u Aleksandriji na svečanoj gozbi pred kraljem. Pod utjecajem helenističkog univerzalizma, tako misle neki. Moje je tumačenje drukčije. Kad bi pred kraljem bila izražena samo negativna formula-cija, moglo je to biti uvredljivo. S druge strane, bilo je časno za kralja naglasiti pred njim pozitivno zlatno pravilo, jer se općenito smatralo da je časna kraljeva dužnost da se brine za blagostanje podanika. Flon Al.,

" Pod tim imenom citiramo standardno djelo koje se često navodi pod imenima H. STRACK i P. BILLERBECK. Redakcija je uglavnom Billerbeckova.

kad nije pisao za kralja, naveo je u Aleksandriji samo negativnu formulu: »Što je komu mrsko trpjeti, neka ne čini on drugomu.«

Zlatno pravilo nije bilo svojina Zidova ni kršćana. Susreće se širom svijeta u različitim narodima i njihovih moralista raznih strujanja, neovisno o različitim mjestima.*""* Među Zidovima u Palestini, osvrće se R. Akiba ne baš na zlatno pravilo već na srodnu zapovijed ljubavi iz Lev 19, 18 i dodaje da je to važno i sadržajno načelo u Tori (Billerbeck I, 357. si.). Značajno je za Isusa da je izabrao pozitivnu formulaciju zlatnog pravila, zahtijevao pozitivnu ljubav prema bližnjemu, i često i emfatično, npr. Lk 6, 38: »Dajte i dat će vam se: mjera dobra, nabijena, natresena, preobilna dat će se u krilo vaše, jer mjerom kojom mjerite, vama će se zauzvat vratiti.« Usporedimo li to s riječima Krista suca na posljednjem sudu, kao da ima samo jedno što se nagrađuje — pozitivna ljubav prema bližnjemu, samo jedno što se osuđuje — nedostatak je djelotvorne ljubavi (Mt 25, 31 — 46).

Tko je naš bližnji?

Među kršćanskim povjesničarima i tumačima Evanđelja uobičajilo se tvrditi da je Isus naučavao i tražio opću, univerzalnu ljubav prema svakom čovjeku, a da su Zidovi svojim bližnjim smatrali samo Zidova, i prozella, ali samo ako se posve požidovilo. Židovski su povjesničari danas odlučno suprotstavljaju toj tvrdnji. Čitam, na primjer, »sve što Evanđelje kaže o ljubavi prema bližnjemu, jest isto tako prisutno u židovskoj tradiciji, i to bez ikakve iznimke.«*^ C. G. Montefiore izražava se opreznije govoreći da se Isusov odgovor što se tiče najveće zapovijedi *općenito* slaže s rabinskim mišljenjem, i još opreznije kad kaže da nijedan rabin, npr. iz 3. stoljeća, ne bi prosvjedovao, ili pomislio, čitajući taj evanđeoski izvještaj, da je Isus tu rekao nešto zaista novo ili zaista neobično (o. c, 321 si.).

Ali točno pitanje što smo ga prije postavili jest ovo: koga su Židovi u Isusovo vrijeme smatrali svojim bližnjim? Billerbeck citira vrlo mnogo tekstova Iz židovskog Talmuda i Midraša, na osnovi kojih zaključuje da je Isus bio prvi koji je učio ljude da u svakom čovjeku vide svoga bližnjega (o. c, 354). Je li to istina? Da bi se pronašla istina o tome, nužno valja služiti se svjedočanstvima koja su relevantna za Isusovo doba, valja služiti se svim, ne samo nekim osamljenima, prosuđivati i svjedočanstva *pro* i svjedočanstva *contra*. Da bi svjedočanstvo jednoga stoljeća bilo prihvaćeno, moralo bi se vidjeti kako se prema njemu držala zajednica nje-

P. BILLERBECK I, 460c; u EUZEBIJA, *Praep. evang.* VIII, 7, PG 21, 604B. Usp. N. J. HEIN i J. JEREMIAS, *RGG* II, 1687—1689.

K. HRUBY, *L'amour du prochain dans la pensée juive*, u *NRT* 1969, 494.

govih ideologa. Billerbeck, vidi se, pazio je na sve to pa zaslužuje naše povjerenje. Iz tih razloga zaslužuje ga i katolik isusovac J. Bonsirven. U svojem zamašnom djelu o židovskoj teologiji Isusova vremena on se savjesno čuva aprioristične antipatije prema starim rabinima. Svjedočanstva o njihovoj svetosti i krepostima on navodi a da mu se ne čine izmišljena ili uveličana (o. c. I, 276). Rado citira A. Marmorsteina i njegovo izražavanje da su ti rabini bili kao pijani Boga (o. c. I, 112). Uza sve to, prilično se slaže s Billerbeckom kad kaže da rabinska mržnja prema neprijateljima ostaje njihov obični i normalni stav.

Svoju konstataciju on ipak ublažuje citatima nekih rabina o ljubavi prema neprijateljima, ali tako da time postaje nejasan njegov odgovor na naše precizno pitanje tko je bio bližnji u očima Židova Isusovih suvremenika. Rješavajući taj problem, mi katolici nećemo preskočiti ni teške prijestupe zapovijedi o ljubavi prema bližnjemu, koje Isus predbacuje pismoznancima i farizejima (Mt 23, 4. 13—15. 23. 28. 34—36; usp. Lk 16, 14 si.). Čita se u nekim komentarima da slika pismoznanaca u Mt 23 ne odgovara zapravo Isusovom vremenu nego više vremenu borbe Prave Crkve sa Židovima u vrijeme postanka prvog evanđelja. Time ipak ostajemo u prvom stoljeću; svjedočanstva su to koja ne smijemo prešutjeti. Ne bismo smjeli prešutjeti ni svjedočanstva Djela apostolskih o stavu Židova prema Pavlu, što ga Pavao vrlo strogim riječima opisuje u Prvoj poslanici Solunjcima već god. 51 (2, 15 si.).

Zapovijed o ljubavi prema drugim zapovijedima u Zakonu

Odnos te zapovijedi prema drugim zapovjedima označuje se u Mk tako da se ona naziva *prvom* zapovijedi (12, 28 si.), i najvećom (r. 31). Slijedi iz toga da je ta zapovijed najvažnija, najviše na slavu Božju i u korist čovječanstva. A zašto se zapovijed o ljubavi prema bližnjemu zove *druga* zapovijed? Jamačno zato što je druga zapovijed najbliža prvoj. Može drugo imati intimnu vezu s prvim, recimo takvu da se bližnji ne može ljubiti bez ljubavi prema Bogu. Ljubav prema bližnjemu nekako je organski sjedinjena s ljubavlju prema Bogu. Neki je francuski političar izjavio: »Imam mnogo braće na zemlji, a oca na nebu ne poznajem.« Ali otac je u obitelji onaj koji najsigurnije i najsavršenije povezuje svoje sinove da se ljube kao braća.

Još se drukčije ljubav prema bližnjemu povezuje s ljubavlju prema Bogu. Kaže se da je zapovjed ljubavi prema bližnjemu *slična* (jednaka?) prvoj zapovijedi. Matej se služi pridjevom *homoios*, dok Marko i Luka to ne čine (Mt 22, 39). Pridjev *homoios* mi obično prevodimo sa *sličan* (Lagrange, Garofalo, Osty-Trinquet). No iz rječnika možemo naučiti da ga je isto tako moguće prevesti sa *jednak*. Ja sam za prijevod *jednak*, na osnovi svega što je sadržano u Isusovu tumačenju zapovijedi o ljubavi

vi. Ne zbog toga što bi naš bližnji bio jednak Bogu, već zato što je jednaka važnost dviju ljubavi, prema Bogu i prema bližnjemu. Prave ljubavi prema bližnjemu ne može biti bez ljubavi prema Bogu, ni ljubavi prema Bogu bez ljubavi prema bližnjemu. Spicq se upravo zanosi istim prijevodom (I, 4⁰—42).

Još nismo gotovi. Još nešto drugo prevažno dodao je Isus o dvjema zapovjedima, da, naime, *o njima ovisi sav Zakon i Proroci* (Mt 22, 40). Izraz »ovisi« odgovara rabinskom *taluj* (Billerbeck I., 907). Sav Zakon i Proroci, tj. čitava Biblija, ovise o ljubavi prema Bogu i bližnjemu, ne samo juridički Zakon, nego i proročke propovijedi koje nas duboko diraju u srce i s Bogom sjedinjuju. To nije bilo kakva povezanost, nego povezanost bitne ovisnosti. Kao što vrata vise o stožeru da bi mogla omogućiti ulazak u kuću, tako nam je potrebna ljubav prema Bogu i bližnjemu ako želimo što dublje ući u smisao Sv. pisma. Stari su se rabini više zanimali za Mojsijev Zakon, dok su nas Proroci (i Mojsije kao prorok) brže i izravnije vodili do Boga. Propise Zakona nismo ispravno shvatili ako ih nismo shvatili kao volju Boga, koji na svaki način hoće da ljubimo, ne samo njega, nego i bližnjega. Ljubav mora biti prvo, nužno. U tome su proroci bili nemilice nepopustljivi. Nešto slično rekao je Isus i u propovijedi na Gori. Citirajući zlatno pravilo, dodao je: »To je, doista. Zakon i Proroci« (Mt 7, 12). U tom smislu pisao je i Pavao: »Tko drugoga ljubi, ispunio je Zakon . . . Ljubi svoga bližnjega kao sebe samoga . . . Punina, dakle, Zakona, jest ljubav« (Rim 13, 8—10).

Slično je i glasoviti židovski pismoznanc R. Hillel (oko g. 20 pr. Kr.), spomenuvši zlatno pravilo, primijetio: »To je sav Zakon, sve drugo je njegovo tumačenje«, naime, tumačenje zapovijedi ljubavi (Billerbeck I, 460a). Jedan drugi, jedan od najistaknutijih starih rabina, Akiba (f 135.), citirajući ponovno zapovijed o ljubavi, ustvrdio je da je to *veliko načelo* u Zakonu (Billerbeck, I., 357 si.). Samo se pita koga su ti rabini smatrali svojim bližnjim i kako su mogli misliti da svojim legalizmom i svojom kazuistikom vrše zapovijed o ljubavi prema Bogu i bližnjemu. Isus je drukčije mislio. Sve te različite izreke govore zapravo o istom: da je zapovijed o ljubavi najvažnija, da izražava smisao drugih zapovijedi, od kojih se svaka može i mora dovesti do zapovijedi o ljubavi, tumačiti prema zapovijedi o ljubavi. Zapovijed o ljubavi prema Bogu tumači se krivo bez ljubavi prema bližnjemu. »Ako tko kaže da ljubi Boga, a on mrzi brata, jest lažac. Tu zapovijed imamo od Boga, da onaj koji ljubi Boga, mora ljubiti i brata« (1 Iv 4, 20 si.).

Sve to još nije dosta. Kod Marka čitamo da ljubiti Boga i bližnjega kao samoga sebe *više vrijedi nego sve paljenice i žrtve* (12, 33). Rekao je to pismoznanc, pristajući uz Isusa, već u duhu SZ. Rekao je Samuel neposlušnom kralju Šaulu: »Jesu li Jahvi milije paljenice i klanice nego poslušnost njegovu glasu? Znaj, poslušnost je vrednija od najbolje žrtve, pokornost je bolja od ovnujske pretiline« (1 Sam 15, 22). Hošea 6, 6:

»Jer, ljubav mi je mila, ne žrtve, poznavanje Boga, ne paljenice.« Izr 21, 3: »Da se vrši pravda i čini pravo, draže je Jahvi nego žrtva« (usp. Billerbeck I., 499 si.). U istom duhu učio nas je Isus u propovijedi na Gori, da nam je ostaviti dar pred oltarom i prije pomiriti se s bratom (Mt 5, 23 si.). Drugom je prigodom doviknuo nemilosrdnim farizejima: »Milosrđe mi je milo, a ne žrtva« (Mt 9, 13; 12, 7). Ipak tim riječima Isus nije zabacio žrtve SZ ako ih je Bog naredio i uredio. On je prema hebrejskoj i aramejskoj gramatici izrazio ono što bismo hrvatski rekli da milosrđe i čitav moralni zakon ima prednost pred obrednim žrtvama. Štoviše, u bogonadahnujoj knjizi Sirahovoj lijepim se riječima hvale žrtve velikog svećenika Šimuna (50, 1–21), žrtva pravednog, pobožnog čovjeka (Sir 35, 1–10). Ni proročke dijatribe nisu uperene protiv svetih žrtava, već protiv žrtava nemilosrdnih i nepopravljivih grešnika koji sebi utvaraju da će obiljem svojih žrtava postići dopuštenje da dalje griješe.

Isusove izreke o ljubavi pogrešno tumače i neki ljudi našeg, modernog doba. Govore o jednoj jedinoj Božjoj zapovijedi, o ljubavi, kao da drugih zapovijedi nema ili da se smiju podcjenjivati, zanemarivati, da se mogu smatrati samo kao direktive, a ne strogim obvezama.*^ Još bi se dalje udaljio od Isusove misli katolik koji bi rekao: »Ja nedjelje ne svetkujem, ne idem na misu, ali činim dobro svakome koga vidim u potrebi, ne pitajući koje je on narodnosti, koje li vjere.« Na svoje sam uši čuo takvu izjavu. Oni koji tako govore, zaboravljaju da je Isusova žrtva na križu i na našim oltarima najsjajniji primjer ljubavi u svjetskoj povijesti, u povijesti spasenja, a nama najobilniji izvor milosti koju trebamo da bismo uzmogli savršeno izvršavati zakon ljubavi.

Izvor nose ljubavi prema bližnjemu

Pogrešno bi bilo riječi »ljubiti kao samoga sebe« tumačiti tako da je ljubav prema sebi izvor ljubavi prema bližnjemu. Nije izvor, nego primjer koji nam jasno predočuje u čemu ćemo izvršavati ljubav prema bližnjemu. Osim toga, to je i mjerilo da uvidimo kako daleko treba da idemo žrtvujući se za bližnjega. Bližnjega moramo, da tako kažem, ljubiti strastveno. Kako strastveno znamo mi sebe ljubiti, mi sami sebe! Svetiji je primjer vatrene ljubavi primjer sv. Pavla, i Kristov primjer o kome Pavao piše. To je zapravo pravi izvor naše ljubavi. Pavao kaže da Kristova ljubav njime ovladava (2 Kor 5, 14). Po svoj prilici Pavao govori o ljubavi Kristovoj prema nama, ne o našaoj prema njemu, govori o ljubavi koja njime ovladava, a mora i nama ovladavati, te nas »tjera« da se i mi žrtvujemo po Kristovu primjeru. Dobro kaže Vulgata: »caritas

* Usp. JOHN A. T. ROBINSON, *Honest to God*, SCM Press 1963: 116–121
'Nothing Prescribed — Except Love'.

Christ! urget nos«. Nije to formalno izraženo u sinoptičkom tekstu koji tumačimo, ali je Pavao iz tog teksta izveo svoj lijepi zaključak. Požrtvovna ljubav Kristova prema nama pravi je izvor naše ljubavi prema bližnjemu. Isusov primjer za nas je obvezatan. »Primjer sam vam dao da i vi činite kao što ja vama učinih« (Iv 13, 15). »Po ovom smo upoznali ljubav: on je za nas položio život svoj. I mi smo dužni položiti živote za braću« (1 Iv 3, 16). To je nova zapovijed Kristova: »Zapovijed vam novu dajem: ljubite jedni druge; kao što sam ja ljubio vas, tako i vi ljubite jedni druge« (Iv 13, 34). Prema Pnz, ljubav Božja i njegova dobročinstva tjeraju nas da ljubimo zauzvat. S Pavlom i Ivanom prelazimo iz teodiceje u kristologiju.

Drugi izvor ljubavi prema bližnjemu jest činjenica da je čovjek stvoren na sliku i priliku Božju. Među starim rabinima Ben Azzai (oko god. 110.) spoznao je važnost istine da je čovjek slika Božja. Možda je on prvi umovao o tome da moramo ljubiti čovjeka kao sliku Božju. Moderni zidovi žele dokazati da su stari rabini zaključivali da postoji dužnost ljubiti svakog čovjeka kao sliku Božju. Ali to je teško dokazati iz njihovih tekstova. S druge strane, P. Billerbeck iznosi nara mnogo tekstova kao dokaz da je starim rabinima bližnji bio samo Židov ili posve požidovljeni prozeli (o. c. I, 353–368). U *Abot* 3, 19 slijedeća izreka pripisuje se R. Akibi: »Bila je čovjeku iskazana ljubav, jer je bio stvoren na sliku. Veća ljubav bila mu je iskazana time što je znao da je stvoren na sliku.« Ali nema tu zaključka da moramo ljubiti svakog čovjeka jer je tako stvoren. Nama je jasno da moramo u svakom čovjeku gledati sliku Božju te ga zato i ljubiti. Sam se Bog time ljubi, kako kaže sv. Toma Akvinski: »Quando diligitur homo, cum homo sit ad similitudinem Dei, diligitur Deus in illo; ideo simile est primo mandato, quod est de dilectione Dei« (usp. C. Spicq, o. c. I, 42, b. 1).

Židovi, kao i kršćani i članovi drugih religija, smatrali su se u Isusovo vrijeme braćom, djecom Božjom. Evo riječi R. Akibe iza riječi navedenih o čovjeku kao slici Božjoj: »Ljubav je primio Izrael, jer su bili zvani sinovi Božji. Još veća ljubav bila im je iskazana time što su znali da se zovu sinovi Božji« (*Abot* 3, 19). Akiba začudo skreće od čovjeka na Izraelce. Ne zaključuje da moramo nekog ljubiti kao dijete Božje. Dužnost ljubavi prema bratu Židovu bila je starim rabinima izražena u zapovijedi o ljubavi prema bližnjemu. Bližnji je njima bio (bar uglavnom) Židov. Sv. Ivan zahtijeva od nas da se međusobno ljubimo baš kao djeca Božja. »Tko ljubi roditelja, ljubi i rođenoga« (1 Iv 5, 1). »Rođeni je ovdje, prema mojem mišljenju, sigurno kršćanin, svaki od Boga rođeni. U nauči Ivanovoj mi smo nadnaravno djeca Božja, od Boga rođeni.

Zar, dakle, Ivan ograničuje našu ljubav dopuštajući samo bratsku ljubav prema pripadnicima iste vjere, zar uvodi, kako neki kažu, vjerski partikularizam, gori od nacionalnoga? Ne, nije istina da ograničuje ljubav, traži samo bratsku, ne uvodi loš partikularizam. Ivan nigdje ne kaže

da smijemo mrziti inovjerce. Kad je on sa svojim bratom Jakovom htio zazvati vatru s neba na negostoljubive Samaritance, Isus je njih dvojicu ukorio (Lk 9, 52–56). Protiv Ivanova pojma bratske ljubavi iznio je svoje prigovore Šveđanin Anders Nygren. On, doduše, u ljubavi kod Ivana primjećuje posebnu dubinu, toplinu i srdačnost, kakva nedvojbeno mora biti kršćanska ljubav. No, ipak, opaža neko zakidanje (Verkürzung)** sinoptičke ljubavi prema bližnjemu koja je nužno ljubav prema neprijateljima i grešnicima. Sinoptički nam Isus zapovijeda da ljubimo neprijatelje, progonitelje pogane. On je sam ljubio grešnike, bio u kontaktu s njima, jeo s njima, tražio ih da bi ih priveo k Bogu, a tražio je to i od svojih apostola i njihovih nasljednika. No prema svojim ljutim protivnicima, koji su mu radili o glavi i koji su napokon postigli svoj cilj, morao je biti strog. Odlučno je morao braniti i naglašavati novu objavu koju je donio na svijet.'

Ljubav prema našoj »braći«, podignutoj s nama u nadnaravni porredak, vrhunac je nauke o ljubavi, ljubavi Božje prema nama, i naše ljubavi prema braći. Dostojanstvo djece Božje mora u nama raspaliti ljubav. Divno je to i obilato u našem zemaljskom životu, povezano s još divnijim što nas čeka na nebu (1 Iv 3, 1 si.). Već ovdje na zemlji prešli smo u život, jer ljubimo braću. »Tko ne ljubi ostaje u smrti« (ib., r. 14). Izvor nadnaravne ljubavi prema braći jest Bog. »Ljubljeni, ljubimo jedni druge, jer ljubav je od Boga, i svaki koji ljubi, od Boga je rođen i poznaje Boga« (4, 7).

Zavnetak

Zapovijed o ljubavi može se s punim pravom nazvati *magna charta kršćanstva*. Isus citira dva starozavjetna teksta o ljubavi, dosta rastavljena, o ljubavi prema Bogu i prema bližnjemu. Ali dva teksta Isus povezuje u jednu cjelinu. Čitav citat ne tvori osamljenu Isusovu izreku. To je, naprotiv, temeljna riječ Isusova. Potvrđuju je i objašnjavaju svi govori i sva djela Isusova, njegov život i njegova smrt, sve druge knjige NZ. Isus dva teksta iz SZ navodi snažno i jasno. Lako se razabire punina novoga smisla što ga Isus daje riječima SZ. Ono što su Pavao i Ivan razvili, ima osnovu i bit Isusovu. »Bog je ljubav«. Iz njega u svijetu ključa milost koja nam omogućuje i herojsku ljubav.

18 ANDERS NYGREN, *Eros und Agape* 1, Gütersloh 1930, 132–134.
 » H.-D. WENDLAND, *Ethik des Neuen Testaments. NTD, Ergänz.* 4 (1970) 13–16; J. SCHMID, *Das Evangelium nach Lukas*, Pustet 1960, Exkurs »Die Nächstenliebe im Evangelium«, str. 193–195.

Isus nikada nije brojio propise Zakona, nije brojio ono što se moralo ukinuti. A u onome što je moralo ostati njega nisu zanimali brojevi nego jedinstveni duh ljubavi koji sve prožima. Njime ljubav postaje srž sve ćudorednosti, savršeno izvršavanje volje Božje i nasljedovanje Boga (Lk 6, 36).

LE GRAND COMMANDEMENT DE L'AMOUR DE DIEU ET DU PROCHAIN

Résumé

Le texte évangélique sur le grand commandement est le sujet principal de l'article résumé ici (Mt 22, 34–40; Mc 12, 28–34). Mais l'auteur a jugé nécessaire d'étudier d'abord en général l'attitude de Jésus à l'égard du Père céleste. C'est éminemment attitude d'amour, sommet de l'histoire de la religion. Les paroles sur l'amour de Dieu sont très fortes dans Dt 6, 5, rendues encore plus puissantes par Jésus. Admirablement il a uni l'amour du prochain à l'amour de Dieu. Pour illustrer l'amour du prochain on peut signaler la règle d'or, citée par Jésus (Mt 7, 12; Lc 6, 31). Jésus donne la préférence à la forme positive de cette règle («faire du bien au prochain»). La forme négative («ne pas faire de mal») il ne la cite pas, est moins parfaite. Il se tient à la forme positive dans ses discours sur la charité.

La terminologie commandement *grand, premier, second, hómoios (égal au premier)* énonce la valeur intrinsèque, union organique des deux amours. Le *prochain* est pour Jésus chaque homme sans doute possible. Jésus ne dit pas «Rien de prescrit sauf l'amour». Mais il a dit que de deux commandements sur l'amour dépendent toute la Loi et les Prophètes (Mt 22, 40), même les exhortations prophétiques, toute la Bible. Sans l'amour on n'observe rien convenablement. Pas d'amour de Dieu sans l'amour du prochain, ni vice versa. L'amour est l'âme, le plein accomplissement de la loi, le fin mot de notre religion. La source de notre amour est Dieu, défini «amour» par Jean. Que serions nous sans Lui, sans son amour?